

יניב ודביר הלר

"ויחלם עוד חלום אחר" - חלומי השני של יוסף

א. הקדמה

התורה מספרת לנו על שני חלומות שחלם יוסף בעודו בבית אביו.
החלום האחד:

וְהָיָה אֲנִיחֲנוּ מֵאֲלֹמִים אֲלֹמִים בְּתוֹךְ הַשָּׂדֶה וְהָיָה קָמָה אֶלְמָתִי וְגַם נָצְבָה וְהָיָה תִסְבְּיָנָה
אֶלְמָתֵיכֶם וְתִשְׁתַּחֲוֶינָן לְאֶלְמָתִי
(בראשית ל"ז, ז).

והחלום השני:

...וְהָיָה הַשָּׁמֶשׁ וְהַיָּרֵחַ וְאֶחָד עֶשֶׂר כּוֹכָבִים מִשְׁתַּחֲוִים לִי
(שם, ט).

יוסף מספר לאביו רק על החלום השני, ותגובתו של יעקב ידועה: "ויגער בו אביו
ויאמר לו מה החלום הזה אשר חלמת הבוא נבוא אני ואמך ואחיך להשתחות לך
ארצה" (שם, י). יעקב דוחה את החלום.

ב. פרשנות החלום

הפרשנים מציעים פתרונות שונים לחלום במקום הפתרון שאותו דחה יעקב.
על דחיית החלום על ידי יעקב כותב רש"י: "והלא אמך כבר מתה? והוא לא היה
יודע שהדברים מגיעים לבלהה שגדלתו כאמו" (רש"י שם ד"ה הבוא נבא).¹
רמב"ן מציע פירוש אחר: "ולפי דעתי כי בעת שירד יעקב למצרים כבר מתה
בלהה גם זלפה... אבל ענין החלום כי השמש רמז ליעקב, והירח רמז לבני ביתו וכל
נשיו שבהן היו תולדותיו, וירמזו כי כל תולדותיו ישתחוו לו והם כל שבעים נפש
יוצאי ירכו, כי כלם השתחוו בבואם" (רמב"ן שם ד"ה הבוא נבוא אני ואמך).

* לאחר כתיבת המאמר התפרסם מאמרו של הרב מאיר שפיגלמן באתר בית המדרש
הווירטואלי של ישיבת הר עציון. דבריו של הרב שפיגלמן, ובייחוד בהערת שוליים 6,
קרובים מאוד לטענותינו במאמר זה (<http://www.etzion.org.il/vbm/archive/8parasha/>)
(10mikets.rtf).

1. בהמשך רש"י אומר "ורבותינו דרשו אין חלום בלא דברים בטלים", וגם זה סוג של פתרון,
שבאמת הירח מכוון לרחל, ולא כל הפרטים התקיימו.

רמב"ן מציע פירוש חלופי לפירושו של רש"י על החלום. אולם גם הקושי בפירושו של רמב"ן הוא בולט מאוד. בעוד שהשמש וכל כוכב מייצגים אישיות אחת בלבד, מייצג הירח - לפי פירוש רמב"ן - את 'בני ביתו וכל נשיו' של יעקב. יהיה פירוש החלום אשר יהיה, יעקב אינו מקבל את החלום. הוא דוחה אותו וגוער ביוסף.

כיוון פירוש אחר לחלום השני של יוסף ניתן במדרש: "...ולא עוד אלא שנשתחוה השמש לפני יוסף שנאמר 'הנה השמש והירח וגו'' הוי 'שמש בגבעון דום'..." (תנחומא אחרי מות ט). המדרש אינו מנסה לייחס את השמש והירח למשפחת יעקב אלא רואה אותם כנבואה על אירוע הקשור באחד מצאצאי יוסף - יהושע.

לפי פירוש זה יוסף ראה בחלום את השתחווית השמש והירח ליהושע שהיה מזרעו. ההשתחוויה היא הציות לציווי - "שמש בגבעון דום וירח בעמק אילון" (יהושע י', יב).

ג. פירושו של יוסף לחלומות

התורה איננה חושפת את תגובתו של יוסף לדברי אביו. יש להניח, שיוסף אינו מתעלם לחלוטין מדברי יעקב, שהרי אילו חלק עליו מכול וכול, היה עליו לומר משהו בעקבות הדברים, והכתוב היה מעיר על כך. ובהנחה זו, שיוסף אכן מייחס חשיבות לדברי אביו, עומדות בפניו שתי אפשרויות: לשנות את גישתו בנוגע להבנתו את החלום הזה, או לעזוב לחלוטין את עיסוקיו בחלומות, מתוך הבנה שאין ביכולתו לפתורם נכונה.

השתלשלות האירועים מתאימה יותר לאפשרות הראשונה, שעל פיה יוסף רק משנה את הבנתו את החלום, שהרי כפי שאנו יודעים יוסף אינו עוזב את עיסוקו בחלומות.

השתלשלות האירועים ידועה: בעקבות חלומותיו נמכר יוסף לעבד ומתגלגל לבית הסוהר במצרים, מקום שבו הוא פוגש בשר המשקים ובשר האופים שחולמים אף הם חלומות. נראה שיוסף מאמין שפתרונו לחלום הוא נכון על אף דברי אביו, שהרי הוא אומר בביטחון לשרים שאתו: "הלוא לאלהים פתרנים ספרו נא לי" (בראשית מ', ט).

יוסף אכן פותר את חלומותיהם. פתרונו לשר המשקים:

וַיֹּאמֶר לוֹ יוֹסֵף זֶה פְּתָרְנוֹ שְׁלֹשֶׁת הַשָּׁרְגִים שְׁלֹשֶׁת יָמִים הֵם. בְּעוֹד שְׁלֹשֶׁת יָמִים יֵשֵׂא פְרֵעָה אֶת רֹאשׁוֹ וְהִשְׁיבֵךְ עַל פְּנֵיךָ וְנָתַתְּ כוֹס פְּרֵעָה בְּיָדוֹ כַּמִּשְׁפָּט הָרִאשׁוֹן אֲשֶׁר הָיִיתָ מִשְׁקָהוּ (שם, יב-יג).

"ויחלם עוד חלום אחר" - חלומו השני של יוסף

וכן לשר האופים:

וַיַּעַן יוֹסֵף וַיֹּאמֶר זֶה פְּתִירוֹן שְׁלֹשֶׁת הַסֻּלִים שְׁלֹשֶׁת יָמִים הֵם. בְּעוֹד שְׁלֹשֶׁת יָמִים יִשָּׂא פְרֵעָה אֶת רֹאשׁוֹ מֵעֵלְיָךְ וְתָלָה אוֹתָךְ עַל עֵץ וְאָכַל הָעוֹף אֶת בְּשָׂרְךָ מֵעֵלְיָךְ (שם, יח-ט).

העיקרון המשותף לשני הפתרונות בולט מאוד. שלושת השריגים, כמו שלושת הסלים, מתורגמים לשלושה ימים.

המשכי החלומות השונים תורגמו באופן שונה, איש כפתרון חלומו.

שנתיים חולפות, ויוסף נדרש שוב לפתור חלומות. פרעה חולם, ואיש מחרטומי מצרים אינו מצליח לפתור את חלומו לשביעות רצונו. יוסף נקרא אל המלך ופותר את החלומות לאור אותו עיקרון שעל פיו פתר את חלומות השרים:

וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֵל פְּרֵעָה חֲלוֹם פְּרֵעָה אֶחָד הוּא אֶת אֲשֶׁר הָאֱלֹהִים עֹשֶׂה הַגִּיד לְפְרֵעָה. שְׁבַע פְּרָת הַטֹּבֶת שְׁבַע שָׁנִים הִנֵּה וְשְׁבַע הַשָּׂבָלִים הַטֹּבֶת שְׁבַע שָׁנִים הִנֵּה חֲלוֹם אֶחָד הוּא. וְשְׁבַע הַפְּרוֹת הַרְקוֹת וְהַרְעֵת הָעֵלֶת אַחֲרֶיהֶן שְׁבַע שָׁנִים הִנֵּה וְשְׁבַע הַשָּׂבָלִים הַרְקוֹת שְׁדָפוֹת הֵקֵדִים יִהְיוּ שְׁבַע שָׁנֵי רָעָב (בראשית מ"א, כה-כז).

גם בחלום פרעה מתורגמים המספרים לתקופות זמן. שבע הפרות הטובות ושבע השיבולים הטובות הנן שבע שנים טובות, ולעומתן שבע הפרות הרקות ושבע השיבולים השדופות הנן שבע שנים רעות. כל המספרים שהופיעו בחלומותיהם של השרים ושל פרעה תורגמו על ידי יוסף למשכי זמן.²

ד. בעיית הגילאים

אֵלֶּה תְּלֻדוֹת יַעֲקֹב יוֹסֵף בֶּן שְׁבַע עָשָׂרָה שָׁנָה הָיָה רָעָה אֶת אָחִיו בְּצֵאתוֹ

(בראשית ל"ז, ב).

וַיֹּסֵף בֶּן שְׁלֹשִׁים שָׁנָה בְּעֵמְדוֹ לִפְנֵי פְרֵעָה מֶלֶךְ מִצְרָיִם וַיֵּצֵא יוֹסֵף מִלִּפְנֵי פְרֵעָה וַיַּעֲבֵר בְּכָל אֶרֶץ מִצְרָיִם (שם מ"א, מו).

פעמיים במהלך חייו של יוסף אנחנו מקבלים דיווח על גילו. יש מקום להבין מה באה התורה לומר לנו בשני המקומות האלה, שכן ודאי לא נזכר הדבר לחינם.

2. על העובדה שעיקר החידוש בפתרונו של יוסף לחלומות פרעה הוא ב'תרגום' הפרות והשיבולים לשנים עומד כבר המדרש: "ר' יהושע דסיכנין בש' ר' לוי פותרים היו אותו אלא שלא היה קולן נכנס באזניו, שבע הפרות הטובות, שבע בנות את מוליד, שבע הרעות, שבע בנות את קובר, שבע השיבולים הטובות, שבע אפרכיות את מכבש, שבע הרעות, שבע אפרכיות מורדות בך הה"ד 'בקש לץ חכמה ואין' (משלי י"ד, ו) אילו חרטומי מצרים, 'ודעת לנבון נקל' (שם) זה יוסף" (בראשית רבה פרשה פט ו, מהד' תיאודור-אלבק עמ' 1093).

רשב"ם³ מציע פתרון לבעיה זו:

להודיעך כי עשרים ושתים שנה נעלם מאביו יעקב. שהרי בן שלשים שנה היה בעומדו לפני פרעה ושבע שני השובע ושני שנים של רעב, ואז בא אביו, כדכת' 'ועוד חמש שנים אשר אין חריש וקציר' (רשב"ם בראשית ל"ז, ב, ד"ה בן שבע עשרה שנה).

אולם פירוש זה קשה במקצת, שהרי אם כוונת התורה הייתה להודיענו כמה שנים נעלם יוסף מיעקב, מדוע מספרת התורה על גילו של יוסף תשע שנים לפני שראה אותו יעקב? רק בעזרת חישובים המבוססים על פסוקים אחרים אנו מגיעים אל עשרים ושתים השנים. אם אכן הייתה זו כוונת הדברים, ניתן היה לומר באופן ישיר שיוסף היה בן שלושים ותשע שנים כאשר ירד אליו אביו למצרים, ואז לא היה צורך בחישוב שבע שני השבע ועוד שנתיים של רעב. למה אם כן ראה הכתוב לנכון לספר לנו שיוסף היה בן שלושים שנה בעמדו לפני פרעה?

ה. פתרונו של יוסף לחלום של עצמו

אם בתחילה חשב יוסף, כפי שהבין יעקב אביו, שפירושו של החלום הוא שבני משפחתו ישתחוו לו, בסופם של דברים - אם מיד לאחר שגער בו אביו ואם לאחר זמן - הוא הבין שאין אלה פני הדברים. כפי שראינו לעיל, דרכו של יוסף היא לתרגם מספרים שמופיעים בחלומות לתקופות זמן.

אפשר וגם בחלומו שלו עושה יוסף כן. השמש, הירח ואחד עשר הכוכבים הנם שלוש עשרה השנים שעוברות מיום שיוסף חולם את חלומותיו ועד היום שבו הוא יוצא מלפני פרעה ועובר בכל ארץ מצרים. הירח אינו רחל, בלהה או כל בית אביו. הירח יחד עם השמש הם השנתיים הנוספות שעוברות על יוסף, השונות מהאחרות, שהרי בהן היה בבית הסוהר לאחר שחרורו של שר המשקים.

בגיל שבע עשרה חוזה יוסף בחלומו את העובדה שבעוד שלוש עשרה שנה הוא יעלה לגדולה ואנשים ישתחוו לו. זו גם הסיבה לכך שהתורה מציינת את גילו של יוסף תחילה, בעת שחלם את החלום, ושוב היא מציינת את גילו לבסוף, כשהחלום אכן התגשם. התורה מראה לנו שאותן שלוש עשרה שנה חולפות ויוסף עולה לגדולה, ממש כפי שחזה. כל ארץ מצרים משתחוים ליוסף, ולא דווקא אחיו, אביו ואמו.

לפי פירוש זה ישנו הבדל מהותי ומשמעותי בין שני החלומות שאותם חלם יוסף. החלום הראשון, חלום האלומות, אינו שונה מחלומות תנ"כיים אחרים ובכללם חלומותיו של יעקב אביו של יוסף (חלום הסולם - בראשית כ"ח, יב; וחלום הצאן -

3. על פי הגמרא בברכות נה ע"ב.

”ויחלם עוד חלום אחר” - חלמו השני של יוסף

בראשית ל”ח, י). החלום השני, חלום השמש, הירח והכוכבים, הוא באמת הראשון בסדרת החלומות הייחודיים הנפתרים בידי יוסף, חלומות שבהם מייצג מספר העצמים את משכה של תקופת זמן.⁴

4. באמת ניתן לומר, כי לחלום השמש הירח והכוכבים לא היה פתרון הכרחי אחד. יעקב ואחי יוסף, אשר פתרו חלום זה כמורה על כך שהם ישתחוו ביום מן הימים ליוסף, סופם היה כי התקיים בהם פתרוןם (אם כי, כאמור, זה בנפרד מאלה). יוסף, שפירש חלום זה כמורה על הזמן שיחלוף עד שימלוך על מצרים, זכה והתקיים גם בו פתרונו. ברוח זו מצוטט רבי אלעזר בבבלי ברכות כה ע”ב: ”דאמר רבי אלעזר: מנין שכל החלומות הולכין אחר הפה - שנאמר ויהי כאשר פתר לנו כן היה”.